

ПРОБЛЕМА ГРАМАТИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ВСТАВЛЕНИХ КОНСТРУКЦІЙ ІЗ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ

Статтю присвячено дослідженню питання граматичного зв'язку вставлених конструкцій із членами речення, розглянуто проблему функціонування сполучників як ініціальної частини вставленої конструкції.

Ключові слова: *вставлена конструкція, базове речення, граматичний зв'язок, просте ускладнене речення.*

У складі простих речень української мови відповідно до певного комунікативного завдання можуть функціонувати специфічні одиниці (за структурою вони являють собою слова, словосполучення та цілі речення), що не вступають з членами цього речення в граматичні зв'язки (стоять поза граматичними зв'язками, наявними в них) – тобто не утворюють з ними мінімальних непредикативних смислово-граматичних одиниць – словосполучень. Використання таких граматично не пов'язаних з основним реченням компонентів (поряд з іншими засобами) детермінує наявність у синтаксичній системі української мови окремого класу монопредикативних синтаксичних одиниць – простих ускладнених речень. Ці засоби синтаксичного ускладнення простого речення не зумовлені валентністю предиката: вони не пов'язані жодним з видів синтаксичних відношень з рештою слів і, як наслідок, не підлягають кваліфікації як члени речення [1: 307]. Л. Кадомцева визначає їх як «синтаксично ізольовані частини речення» [2: 224]. У групу синтаксично ізольованих частин речення дослідниця об'єднує звертання, вставні та вставлені компоненти.

У традиційному вченні про вставні та вставлені конструкції панівним є закріплений формальним напрямком у мовознавстві погляд на них як слова і конструкції чужорідні, синтаксично не пов'язані зі структурою речення-висловлення. Їхня чужорідність полягає в тому, що вони нібито не вступають у граматичний зв'язок з іншими членами речення, бо не відповідають на логічні запитання, які ставляться від інших членів речення, а також в ізольованості позиції, інтонаційному та граматичному виокремленню їх у складі речення. Ще В. Сімович стверджував, що вставні слова [лінгвіст до цієї класифікаційної групи, як свідчать приклади й характеристика розділових знаків при них (дужок), зараховував і вставлені. – І. Ж.] «до самого речення не належать, вони немов самі для себе творять речення» [3: 382], тому їх і відділяють пунктуаційно. І. Огієнко вставні слова та вставні речення разом із вигуками та вигуківими прислівниками кваліфікує як компоненти речення, що не пов'язані з органічними членами речення; вони введені до нього, щоб надати здебільшого емоційного характеру [4: 175]. О. Синявський (теж без розмежування) вважав, що вставні компоненти (слова чи певні словосполучення) розташовано ніби поза реченням; вони не пов'язані з іншими словами жодним із трьох способів предикативного зв'язку [5: 303].

На відміну від зазначеної вище тези про граматичну самостійність вставлених конструкцій, у мовознавчій науці побутує думка про наявність граматичного зв'язку між вставленою конструкцією та базовим реченням. Так, Т. Почтенна констатує, що вставлені конструкції можуть: 1) пов'язуватися з усім реченням загалом або з певними словами; 2) перебувати з ними в синтаксичних зв'язках; 3) наділятися формою членів речення [6: 130]. О. Пономарів вважає, що, на відміну від вставних, вставлених конструкції перебувають у синтаксичних зв'язках із цілим реченням або певним його компонентом [7: 208]. Отже, питання наявності граматичних зв'язків вставленої конструкції з базовим реченням є в мовознавчій науці дискусійним і ще остаточно не розв'язаним і потребує подальших досліджень або на підтвердження, або на спростування. Це й зумовлює актуальність нашої наукової розвідки, мета якої – з'ясувати граматичний статус вставлених конструкцій у структурі речення.

І. Щоболева зауважує, що характер зв'язку вставлених конструкцій з базовим реченням визначає їхню різноманітну синтаксичну будову. Дослідниця об'єднує вставлені конструкції у два структурні типи. До першого вона зараховує вставлені конструкції, що не перебувають ні в сурядному, ні в підрядному зв'язку з реченням. Другий тип утворюють вставлені одиниці, оформлення яких дублює оформлення членів речення або частин складного речення [8: 102].

За нашими спостереженнями, залежно від наявності/відсутності формально вираженого узгодження з базовим реченням вставлені конструкції входять у нього: а) як граматично пов'язані (граматичні зв'язки вони імітують (повторюють)); б) як граматично вільні (їх вживають у початковій формі).

У разі, якщо вставлені конструкції імітують граматичні зв'язки, можна зазначити, що вони оформлені нерідко як члени речення, хоч і не входять до його складу та не є його членами, наприклад: *Екоменеджер повинен завчасно (до початку аудиту) підготувати пакет документів, які допоможуть аудиторам ознайомитися із специфічними особливостями кожної з виробничих ділянок та підготувати список об'єктів аудиту і його протокол (3 підручника); Перевага інтернет-проекту в тому, що ви маєте змогу підтримувати його, навіть працюючи на основній роботі (періодично готуючи якісь статті, відповідаючи на запитання відвідувачів тощо) (3 газети).*

Синтаксично незалежні вставлені конструкції найменш уживані. Найчастіше вони виражені іменником, мають форму називного відмінка та є назвою певного об'єкта, наприклад: *Свідомість як усвідомлення (іменник) внутрішньої сутності людини і тоді є самосвідомістю суб'єкта, а щодо нації – самосвідомістю нації... (Л. Лук'яненко); Відомо, що М. Дюрас народилася в Індокитаї (теперішній В'єтнам), але її батьки були французами (3 часопису).* І. Щоболева вважає, такі вставлені конструкції за типом синтаксичних відношень зі словом, якого вони стосуються, наближаються до прикладок. Як і прикладки, такі вставлені конструкції є носіями апозитивних відношень і в структурі речення набувають відтінку предикативності. Особливості синтаксичної будови вставлених конструкцій цього класифікаційного типу зумовлені нерозчленованим характером думки, яку вони передають. Називаючи об'єкт, такі вставлені конструкції натякають на цілісну думку, яка, проте, не була розгорнута до рівня вислову. Цей факт спричиняє компактність мовлення, що призводить до обмеження вживання вставлених конструкцій аналізованого типу тими мовними сферами, яким притаманна

максимально можлива економія мовних засобів (науковий та публіцистичний стилі) [8: 102–103].

А. Загнітко зазначає, що крізь призму будови речення для вставленої конструкції притаманне «невключення» до позиційної та синтаксичної структур речення: це – компонент, у якого відсутні ознаки члена речення та який не можна визначити, не застосувавши прислівні підрядні або реченнєвірні зв'язки. Таке визначення перебуває в конструктивній площині, а його ознака – неможливість зняття пунктуаційних знаків. З позицій висловлення вставлена конструкція – його факультативна частина, цінність якої полягає в додатковій інформації, за відсутності якої зміст і структура висловлення залишаються незмінними [9: 36]. Отже, призначення вставлених конструкцій – розширювати та збагачувати зміст висловлення.

Можливі варіанти, коли певна частина речення, маркована на письмі відповідно комами або тире, може мати подвійну кваліфікаційну характеристику: є всі підстави визначити її або а) як вставлену конструкцію (вона демонструє усі його ознаки), або б) як відповідний член речення (з виділенням усіх формально-семантичних ознак): *Особливо жвава торгівля відбувалася через генуезькі та венеційські факторії – Кафу, Солдайю (Судак), Тану (Азов), Боспоро, Чіпріко, Чембало (Балаклава)* (З підручника); *Так, навіть на батьківщині демократії – у стародавній Греції – вважалося, що всі не греки – варвари, «бурмотіння яких не відрізняється від мукання биків (одне з пояснень слова «варвар» – «той, що бурмоче»)»* (З часопису). М. Каранська підсумовує: «...якому відтінкові відношень читач надає перевагу, так і вирішує питання, і в тому немає ні помилок, ні похибки: суть дволика» [10: 149].

У складі вставлених конструкцій можуть функціонувати сурядні й підрядні сполучники (сполучні слова), які «зв'язують вставки з основним реченням» [11: 83], або ж вставлена конструкція може функціонувати без сполучника в ініціальній позиції: *Режисер Бойл не став хизуватися перед академіками і мільйонами кіно споживачів новітніми супертехнологіями (хоча в плані монтажу йому немає рівних!)* (З журналу); *А цинічний Бойл нібито й повертає живим людям (а не роботам) живу народну історію – про життя, про сльози, про любов* (З журналу); *Може, тоді й ви (особливо після Д. Бойла) зірвете і свій «мільйон» у такій невдячній, небезпечній, але азартній кіно грі?* (З журналу).

Проблема функціонування сполучників як ініціальної частини вставленої конструкції мало досліджена в українському мовознавстві і має суперечливий характер. Деякі дослідники вважають, що вставлена одиниця приєднується до базового речення в сполучниковий чи безсполучниковий спосіб, і пропонують розрізняти три групи вставлених конструкцій: а) одиниці, приєднані до базового речення без сполучних засобів (сполучників); б) одиниці, приєднані до базового речення за допомогою сурядних сполучників; такі вставлені конструкції розташовуються після слів, яких стосуються; в) одиниці, приєднані до базового речення за допомогою підрядних сполучників і сполучних слів [6: 130; 12: 189–190]. Інші мовознавці зазначають, що вставлені конструкції можуть вводитися в базове речення за допомогою сполучників [13: 399–400].

На нашу думку, не можна говорити про приєднання чи введення до базового речення вставленої конструкції за допомогою сполучників, оскільки це означає, що сполучник при цьому виконує свою граматичну функцію, яка полягає «у вираженні семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами в складному реченні або між од-

норідними членами в простому ускладненому реченні» [14: 21]. Однак це суперечить природі вставлених конструкцій, оскільки вставлена одиниця будь-якої структури стоїть поза граматичними зв'язками в реченні. Тому вважаємо, що сполучники лише можуть займати ініціальну позицію у вставленій конструкції. Залежно від того, чи займає ініціальну позицію у вставленій конструкції сполучник, чи ні, вставлені конструкції можна об'єднати у дві групи: 1) вставлена конструкція, що починається сполучником сурядності або підрядності, 2) вставлені конструкції безсполучникового типу. Належність до однієї з цих двох груп зумовлює структурний характер вставлених конструкцій (ідеться про одиниці, що з погляду структурної організації дорівнюють реченню).

Отже, резюмуємо, що ініціальну позицію у вставленій конструкції досить часто займають сполучники сурядності та підрядності. Сполучник в ініціальній позиції надає вставленій конструкції більшої структурної, змістової та інтонаційної самостійності. Водночас певним чином відбувається програмування формального плану вставленої конструкції, що виявляє тяжіння до структурного оформлення подібно до предикативної частини сурядного чи підрядного речення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Украинская грамматика / В. М. Русановский, М. А. Жовтобрюх, Е. Г. Городенская, А. А. Грищенко. – К. : Наук. думка, 1986. – 360 с.
2. Кадомцева Л. О. Синтаксично ізольовані частини речення / Л. О. Кадомцева // Сучасна українська літературна мова : синтаксис / І. Р. Вихованець, А. П. Грищенко, П. С. Дудик [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 224–231.
3. Сімович В. Граматика української мови: для самонавчання та в допомогу шкільній науці / Д-р. Василь Сімович. – Друге видання з однімама й додатками. – Київ-Ляйпціг : Українська накладня, 1918 – 584 с.
4. Огієнко І. Складня української мови. Ч. II. Головні й пояснювальні члени речення / Проф. д-р Іван Огієнко. – Друкарня ОО. Василян у Жовкві, 1938. – 242 с.
5. Синявський О. Норми української літературної мови / О. Синявський. – Львів, Українське Вид-во, 1941. – 363 с.
6. Почтенная Т. Г. Вводные и вставные конструкции / Т. Г. Почтенная // Современный русский язык : учебник для ун-тов : [в 2-х ч.] Ч. 2. / Под ред. Д. Э. Розенталя. – Изд. 2-е, испр. – М. : Высшая школа, 1976. – С. 125–131.
7. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови : підруч. / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1992. – 248 с.
8. Щеболева И. И. Структурные типы вставных конструкций в современном русском языке / И. И. Щеболева // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – Ростов-на-Дону, 1971. – С. 101–113.
9. Загнітко А. П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс). Ч. 2 : навч. посіб. / А. П. Загнітко. – К. : ІЗМН, 1996. – 240 с.
10. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : навч. посіб. / М. У. Каранська. – К. : Либідь, 1995. – 312 с. – Бібліогр. : с. 310.
11. Кононенко В. І. Вставлені слова, словосполучення і речення / В. І. Кононенко // Українська мова : енциклопедія. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 83–84.

12. Мойсієнко А. К. Сучасна українська мова. Синтаксис простого ускладненого речення : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів / А. К. Мойсієнко. – К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. – 207 с.

13. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 668 с.

14. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : монографія / К. Г. Городенська ; Інститут української мови. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.

Стаття надійшла до редакції 06.08.14

И.В. Житарь, преподаватель

Национальная академия Службы безопасности Украины, Киев

ПРОБЛЕМА ГРАММАТИЧЕСКОЙ СВЯЗИ ВСТАВНЫХ КОНСТРУКЦИЙ С ЧЛЕНАМИ ПРЕДЛОЖЕНИЯ

В статье исследуется проблема грамматической связи вставных конструкций с членами предложения, рассматривается проблема функционирования союзов как инициальной части вставной конструкции.

Ключевые слова: *вставная конструкция, базовое предложение, грамматическая связь, простое осложненное предложение.*

I. V Zhytar, lecturer

National academy of Security service of Ukraine, Kiev

PROBLEM OF GRAMMATICAL LINK BETWEEN PARENTHETIC CONSTRUCTIONS AND SENTENCE PARTS

The paper is devoted to the research of grammatical link of parenthetical constructions with sentence parts and the problem of conjunction functioning as an initial part of the parenthetical construction.

Key words: *parenthetical construction, base sentence, grammatical link, simple complicated sentence.*